

La butlla de la legació de Roderic de Borja *ad regna Hispaniarum*, copiada per Joan Feixes, servidor de Calixt III (BC, ms. 482)*

MARIA TOLDRÀ

Institut Internacional d'Estudis Borgians

&

TERESA HUGUET-TERMES

University of Birmingham

I. UN RECALL D'INDULGÈNCIES

L'any jubilar de 1450, un prevere beneficiat de la seu de Barcelona, Joan Feixes, viatjava a Roma, entre els mesos de maig i agost, per guanyar una indulgència concedida pel papa Nicolau V:

Ego, Johannes Fexes, presbiter beneficiatus in sede Barchinone, pro tanto et tali thesauro atquirendo et pro tali indulgentia obtinenda, recessi die lune, quarta madii anno MCCCCL, de dicta civitate Barchinone et, Deo mediante, applicui Rome die sabbati, XX^a die junii; et factis ac visitatis ecclesiis, recessi a dicta civitate romana die sabbati, quarta mensis julii, et fui, Deo disponente ac eius Genitrice intercedente, in civitate Barchinone XIII die mensis augusti anni predicti MCCCCL, Deo gracias, et erat dies jovis, festum Ypoliti. Laudetur Deus.

Així ho fa constar al fol. 234r del ms. 482 de la Biblioteca de Catalunya, un exemplar de la *Summa de casibus conscientiae* de Bartomeu de Pisa, al qual afegí diversos textos de la seva pròpia mà. Entre aquests hi ha un recull de butlles pontifícies dels anys 1300-1472, la major part relacionades amb la consecució d'indulgències com la que va motivar el viatge descrit a la nota amb què obrim el nostre treball. En clau borgiana hi destaca la presència de la butlla "Omnium Salvatoris", del 21 de març de 1472 –transcrita a l'apartat III d'aquest article–, amb la qual el papa Sixt IV enviava el cardenal vicecanceller Roderic de Borja com a legat als regnes hispànics, missió que dugué a terme entre 1472 i 1473. No sabem com ni quan va tenir coneixença d'aquest important document, que la bibliografia considerava perdut, l'aleshores canonge i domer de

* Enviat: 19/12/2011. Acceptat: 30/12/2011.

la seu Joan Feixes, perquè, l'agost de 1472, els barcelonins impediren l'entrada de l'enviat del legat, el bisbe d'Assís, al·legant que Borja, titllat de joanista convençut, era amb el rei a Pedralbes, on es negociava la capitulació de la ciutat. El 8 d'octubre, però, el Consell de Cent acordava la rendició –“nemine discrepante”, escriu Safont– i el dia 17 Joan II entrava a Barcelona.¹ Abans, però, de centrar-nos en la butlla i el context en què es llegeix, descriurem breument el contingut del còdex que ens l'ha transmès.

El ms. BC 482² és un volum en paper, de 415 × 285 mm. Consta de 3 fol. prel. + fol. 1-238 amb numeració moderna en llapis, per la qual citem, sobre una d'antiga (fol. I-CCXXII + 219-231 continuada al XVIII, que correspon als fol. 3-238 de l'anterior) + 3 fol. en blanc. Copiat a mitjan segle XV, amb addicions de mans posteriors, la major part de Joan Feixes, que copia **1**, **4-9** i anota **2-3** al llarg del tercer quart de segle.³ Escrit a dues columnes. Rúbriques en vermell, caplletres en blau i vermell, amb filigrana, i calderons en els mateixos colors; inicial en or al fol. 3r. Enquadernació moderna en pergami; al lloc es llegeix: “Bartholomeus de Pisis Summa de casibus conscientiae. Ms. 482”. Alguns fol. en mal estat a causa de l'efecte corrosiu de la tinta. Restaurat. Havia format part de la biblioteca de Pau Ignasi de Dalmases (1670-1718) i el seu fill Ramon (1700-1740); al fol. 3r: “És de la llibreria”, anotació habitual als còdexs d'aquesta procedència. Contingut:

Fol. 1r [Índex del contingut, completat per Joan Pau Colomer (1656-1730/1737), bibliotecari dels Dalmases].

1 Fol. 2r [Model de suplicació elevada al papa per un prevere de la seu de Barcelona –el nom es deixa en blanc– perquè pugui ser dispensat de qualsevol pecat per un clergue secular o regular de la seva elecció i mantenir els seus beneficis]. Rúbrica mutilada: “[...] et obtinendi in foro conscientie”.

2 Fol. 3r-215r (Ir-CCXIIr) [Bartomeu de Pisa, O. P., *Summa de casibus conscientiae*].⁴ *Inc.*: “Quoniam, ut Gregorius ait super Ezechielem, ‘Nullum omnipotenti Deo tale sacrificium est quale zelus animarum’”; *expl.*: “1 significat millesies mille, summa igitur 1.2.3.4.5.6.7. Explicit Summa de casibus conscientie edita per fratrem Bartholomeum de Pisis, ordinis predicatorum”.

3 Fol. 215v-220r (CCXIIv-CCXVIIr) [Compilació sobre els casos en què els penitenciers menors i el cardenal penitencier poden absoldre, basada en la *Summa* de Nicolau IV].⁵ “Anno Domini millesimo CCXC, pontificatus domini Nycholay pape quarti

¹ El lloctinent Joan de Calàbria justificava l'atac al bisbe d'Assís i el saqueig de les seves pertinences en una carta al papa del 17 de setembre de 1472, transcrita per CALMETTE, 1903: 332-333; vegeu també *Dietaris*, 1994: 209-210, i SAFONT, 1992: 236-237. Per a l'episodi i, en general, per a un complet estat de la qüestió i la bibliografia sobre la legació, FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA, 2005: 226-233.

² Per a una descripció general del manuscrit i la seva bibliografia, vegeu el catàleg en línia de la Biblioteca de Catalunya: http://cataleg.bnc.cat/record=b2266017~S6*cat (consulta del 19 de desembre de 2011).

³ Les notes de Feixes sobre viatges seus a Daroca (1445) i a Roma (1450) potser són anteriors a l'accés a la canongia (1454) perquè encara s'hi presenta com a prevere de la seu. La butlla borgiana de 1472 és el document datat més tardà. Feixes morí el 1477.

⁴ Per a la tradició manuscrita i les primeres edicions, vegeu KAEPPPEL, 1970-1993: I, 158-165.

⁵ LANG, 1907: 36-42; CLARKE, 2009 (edició parcial).

anno tercio, penitenciarri domini pape tam absolutoribus quam dispensatoribus [*sic per* absolutionibus quam dispensationibus] a summis sibi concessis pontificibus utuntur prout in subscriptis paragraphis continetur. Et quia super animarum salute recurrentibus ad sanctam matrem Ecclesiam et ipsam requirentibus certum et salubre ab eisdem penitenciarriis est consilium impendendum, subscribuntur speciales casus in quibus absolvere et dispensare debeant penitenciarrii et in quibus dominus cardinalis qui penitenciarrie curam gerit”. Primera rúbrica: “De symonia. Martinus quartus”. *Inc.*: “Item in symonia in simplici beneficio, ignorante beneficiato, comissa penitenciarrii possunt absolvere et dispensare”; *expl.*: “Absolvere autem possunt penitenciarrii a sententia excomunionis in loco et tempore dummodo ubi litere requiruntur possint haberi iuxta formam eis traditam et consuetam”. Al final (fol. 220r), llista afegida per Feixes: “Incipiunt casus breves ad penitenciarrios pertinentes”.

4 Fol. 220v (CCXVIIv) [Baldo degli Ubaldi]. “An testis faciens mencionem de suis proximioribus et qui dicantur sui proximiores. Baldus”. *Inc.*: “In Christi nomine, amen. Descendentibus tamen”; *expl.*: “1. Si femina”.

5 Fol. 221r-225v (CCXVIIIr-CCXXIIv) [Pseudo-Albert el Gran, *Liber de laudibus gloriosissimae Dei genitricis Mariae semper virginis*, cap. 173-193].⁶ Primera rúbrica: “De gratiis specialibus [beatissime] virginis Marie circa eius mortem”. *Inc.*: “Post hec queritur de gratiis specialibus circa eius mortem, que videntur esse quinque, scilicet: mortem prescire, morituram invitare, mori sine dolore, statim evolare et in anima et corpore statim surgere seu resurgere”; *expl.*: “impossibile est dilectionem esse sine delectatione”.

6 Fol. 227r-228r (220r-221r) [Poema anònim sobre la caiguda de Constantinoble el 1453].⁷ *Inc.*: “Plors, plants, sanglots e gemechs de congoxa”.

7 Fol. 228v-237v (221v-230v) [Recull de butlles i altres documents pontificis dels anys 1300-1472, corresponents a Bonifaci VIII (1300, fol. 232v), Joan XXII (1324/1325, fol. 228v), Climent VI (1343, fol. 236v-237v), Bonifaci IX (1389, fol. 230r), Benet XIII (1396, fol. 231r), Eugeni IV (1433, fol. 230v; 1444, fol. 234v-235r), Nicolau V (1449, fol. 233r-234r; 1450, fol. 231v i 235v; 1451, fol. 232r) i Sixt IV (1472, fol. 229r-v); s’hi afegeix una absolució general o plenària atribuïda a sant Vicent Ferrer (fol. 236r)].

8 Fol. 238r (231r) [Sobre les virtuts dels quinze parenostres de la Passió, revelades a sant Albert el Gran]. “Qualsevulla persona qui dirà quinze paternòster en remembrança dels XV turments de la Passió de Jesuchrist, nostre Senyor li farà las gràcies dejús scrites”. *Inc.*: “La primera gràcia és que Déus li perdonerà e-ll metrà en la glòria de paradís [...]. E açò revelà nostre senyor Déus Jesuchrist al seu servent sanct Albert. És necessari, emperò, que los V parenostres primés se diguen ab genolls ficats en terra, sens roba alguna, ab les mans derrera axí com si fossen ligades, e en cascun paternòster hauràs en memòria per qual dolor diràs [...]”; *expl.*: “lo sinquè per aquella dolor que

⁶ PSEUDO-ALBERT EL GRAN, 1474: [104] seg.

⁷ N’hi ha diverses edicions; vegeu ara *Poemes catalans*, 1997: 68-80.

hagué quant li donaren la lançada al costat d'on hisqué sanch e aygua. E fa a dir una vegada cascun dia per tot un any; e si los vols doblar pots-ho fer. Deo gracias”.

9 Fol. 238v (231v) [Pseudo-Pietro d'Abano, *Vida o ordre del viure*, traducció catalana].⁸ “Aquesta és la vida o orda del viure que ordonà mestra P. de Ebano, metge singular e famós de la ciutat de Bulunya, a quescuna persona qui vol bé governar la sua vida e estar sa. E qui la observarà no haurà may malaltia que no sia leugera de gorir e de curar”. *Inc.*: “De janer: no·s deu hom traure sanch ne rentar lo cap”; *expl.*: “De deembre: no menjar colls. E és bo usar la sayorida per lo roctar, e és molt sana”.

Les crides, les notes i els textos que Joan Feixes afegí a l'exemplar d'un dels manuals per a confessors de més difusió a l'Edat Mitjana i la primera impremta, la *Summa de casibus conscientiae* (1338) del dominic Bartomeu de San Concordio o de Pisa, estan relacionats amb dues activitats estretament lligades amb l'entorn del personatge, que més endavant documentarem com a prevere beneficiat, canonge, domer i vicari de la seu de Barcelona: la confessió i l'obtenció d'indulgències. La primera explica l'interès per posseir la *Summa pisana*, completada amb materials a l'ús dels penitenciers papals; la segona es tradueix en la recopilació d'un conjunt de butlles pontificies al manuscrit, que descrivim a continuació.

Entre els documents que integren aquest recull trobem textos diversos com la constitució “Docta sanctorum patrum decrevit auctoritas”, que condemna els abusos de la polifonia moderna en la litúrgia, dictada a Avinyó per Joan XXII en 1324/1325,⁹ i la butlla de Bonifaci IX “Superni benignitas Conditoris”, promulgada a Roma, el 9 de novembre de 1389, per la qual s'estenia a tot l'Occident la festa de la Visitació de la Mare de Déu.¹⁰ Però la major part fa referència a la concessió d'indulgències. Hi trobem copiada la butlla “Ad memoriam reducendo”, sobre les atorgades durant el jubileu que s'havia de celebrar cada cinquanta anys, expedida per Climent VI el 27 de gener de 1343,¹¹ i la butlla “Excellentissimum” d'Eugeni IV, promulgada el 26 de maig de l'any 1433 a Roma, per la qual s'ampliaven les indulgències de Martí V per a la celebració de la festivitat del Corpus Christi –que no es veurà definitivament ratificada fins al concili de Trento–, una de les quals s'aplicava fins i tot en temps d'interdicte.¹² Més enllà de la importància d'aquests fets pel que fa a la litúrgia catòlica, la rúbrica de l'última butlla citada, “Copia butlle apostolice super indulgenciis concessis in festo preciosissimi Corporis domini nostri Ihesu Christi novisque ampliatis ac etiam duplicatis”,¹³ i d'altres semblants apunten a la preocupació de Feixes per l'aplec i difusió escrita de butlles adreçades a l'obtenció d'indulgències, aspecte que bé pogué motivar primer el recull i després la còpia posterior d'aquest i altres documents al suport escripturari que ens ocupa.

⁸ CIFUENTES, 2006: 97.

⁹ BC, ms. 482, fol. 228v.

¹⁰ BC, ms. 482, fol. 230r.

¹¹ BC, ms. 482, fol. 236v-237v.

¹² MORÁN MARTÍN, 2002: 74.

¹³ BC, ms. 482, fol. 230v.

La còpia d'una altra butlla del papa Eugeni IV, expedida a Roma el 23 de desembre de 1444, i l'apunt que hi fa Feixes insisteixen en la mateixa línia. El document correspon a les indulgències que es concediran cada deu anys als fidels que durant la festivitat del Corpus visitin i col·laborin en les obres de construcció i restauració de l'església de Santa Maria de Daroca, on es custodien els Corporals objecte del miracle recordat en la mateixa butlla. Feixes hi fa constar que se'n beneficià al mateix lloc, essent encara prevere de la seu de Barcelona, ja que, tot visitant-lo el dia 27 de maig de 1445, "manus ad reparationem eiusdem ecclesie –ut tenebar– porrexi adjutrices propter plenariam omnium meorum peccatorum remissionem obtinendam et etiam in mortis articulo concedendam".¹⁴

Al recull també es copia la butlla de Bonifaci VIII "Antiquorum habet fida relatio" (Roma, 22 de febrer de 1300), que instaurava la celebració del jubileu en concedir indulgència plenària, renovable cada cent anys, als qui el dia de Nadal de 1300 visitessin les basíliques romanes. Feixes deixa constància de l'èxit de la crida –"factusque fuit concursus magnus populorum Rome de toto orbe, de omni condicione, sexu et ordine ad indulgenciam supradictam"¹⁵ i del fet que Climent VI va reduir el període de celebració del jubileu a cinquanta anys segons el tenor de la butlla que a continuació va tenir intenció de copiar, sense que finalment ho fes, potser perquè ja era inclosa en el document que llegim tot seguit al mateix recull: la declaració i confirmació de l'any jubilar expedida a Roma el 19 de gener de l'any 1449 per Nicolau V.¹⁶ Ja hem vist al començament del nostre article que aquesta fou la causa immediata del viatge de Feixes a Roma uns mesos després, encara que les celebracions no van estar exemptes d'incidents pels estralls de la pesta entre la multitud que s'havia aplegat a la ciutat arran del jubileu, evocats en un comentari del prevere sobre la reducció de quinze a dos dies de les visites obligades a les esglésies per guanyar les indulgències: "Est verum quod dictus dominus Nicholaus, propter magnas mortalitates que in urbe in dicto anno jubilei erant, terminum XV dierum pro faciendo visitaciones dictarum ecclesiarum reduxit ad duos dies precise".¹⁷

D'altres documents tenen una relació més directa amb les necessitats de la seu barcelonina i, en termes generals, de la Corona catalanoaragonesa. Hi figura la butlla de Nicolau V "Pastoris eterni", expedida a Roma el 17 de novembre de l'any jubilar de 1450, per la qual, atesa la recent concessió d'indulgència plenària als penitents i confesosats que durant tot l'any visitaran les basíliques de Sant Pere i Sant Pau, Sant Joan de Laterà i Santa Maria la Major, i a requeriment d'Alfons el Magnànim, per la dificultat que el viatge a Roma podia suposar per als habitants del principat de Catalunya, hom delegava en el bisbe de Barcelona i, en la seva absència, en el capítol, en el prior de la

¹⁴ BC, ms. 482, fol. 235r; les indulgències s'han copiat abans, als fol. 234v-235r.

¹⁵ BC, ms. 482, fol. 232v. La citació prové d'una notícia sobre Bonifaci VIII i el seu predecessor immediat, el papa dimissionari Celestí V, afegida al marge superior del foli on es transcriu la butlla.

¹⁶ BC, ms. 482, fol. 233r-234r. Per a la butlla "Unigenitus" de Climent VI (Avinyó, 27 de gener de 1343), vegeu fol. 233r-v.

¹⁷ BC, ms. 482, fol. 234r. Cf. SETTON, 1976: 106.

cartoixa de Montalegre i en el jurista i canonge de la seu Narcís de Santdionís, l'elecció d'un confessor entre deu o més de la seu que, fins a l'octava de Resurrecció de l'any següent, havia de recollir la quarta part de les despeses que el penitent hauria esmerçat en un hipotètic viatge a Roma, destinada al col·lector de la Cambra apostòlica per a la reparació de les esglésies romanes citades i per a la lluita contra el turc i altres enemics de la fe; a més, es concedia indulgència plenària per al mateix període als qui visitessin durant quinze dies les esglésies barcelonines –la seu, Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Jaume, Sant Just i Sant Miquel, i les esglésies conventuals de dominics, franciscans, carmelitans, ermitans de Sant Agustí, monestir de Santa Anna del Sant Sepulcre i, fora de la ciutat, de Santa Maria de Jesús–, així com facultat de triar confessor.¹⁸ El mateix Nicolau V, en una butlla posterior del 18 de gener de 1451, amplia el període d'obtenció d'indulgències fins a la propera octava de Pentecosta per als habitants del Principat a qui la pesta o d'altres inconvenients impediran visitar les esglésies romanes durant els quinze dies preceptius.¹⁹

Adesiara, l'interès de Feixes per algun document devia estar relacionat amb la seva condició de membre del capítol catedralici. És el cas de la indulgència plenària que Nicolau V, a requeriment del bisbe Jaume Girard, del capítol i dels consellers de Barcelona, concedeix el dia de la festa de santa Eulàlia i cada set anys consecutius, a partir de l'any de la Nativitat de 1452, als qui el 12 de febrer visitaran la seu i contribuiran amb almoines a la seva ampliació, reparació o ornamentació, fins i tot en temps d'interdicte. La butlla és expedida a Roma el dia 28 de maig de 1450.²⁰ Una mà posterior fa constar al mateix foli que aquesta indulgència es prorrogà els anys 1501 i 1528.

Encara afectava més directament el domer Feixes la butlla de l'antipapa Benet XIII, datada a Avinyó el 20 de febrer de 1396, per la qual es reservava al bisbe i al capítol de la seu de Barcelona l'elecció dels quatre domers d'aquesta església –encarregats de dir missa a l'altar major, administrar els sagraments, tenir cura d'ànimes i entonar les hores canòniques– i d'uns beneficis lligats al diaca i al sotsdiaca que cantaven l'evangeli i l'epístola els dies ferials; s'hi recordava que els uns i els altres havien de tenir bona veu i ser bons cantors.²¹

Per tancar la ressenya del recull de documentació pontifícia del ms. 482, indiquem que en una data posterior a 1458, any de la mort del primer papa Borja, copià una indulgència plenària de sant Vicent Ferrer, canonitzat –recorda la rúbrica– pel papa Calixt “felicit recordacionis”:²²

Absolutio generalis sive plenaria in articulo mortis seu in vita, ordinata per reverendissimum in Christo patrem Vincencium Ferrarii, ordinis predicatorum, con-

¹⁸ BC, ms. 482, fol. 231v.

¹⁹ BC, ms. 482, fol. 232r.

²⁰ BC, ms. 482, fol. 235v.

²¹ BC, ms. 482, fol. 231r. Cf. FÀBREGA I GRAU, 1988: 418.

²² Tot i que Calixt III obrí el procés de canonització, la butlla fou firmada pel seu successor Pius II el 1458.

ventus Valencie, ac in sacra theologia egregium professorem et magne vite sanctitatis virum, necnon et sancte ac devote predicationis eximium, per felicitis recordationis Calistum tertium canonizatum.

Primo dicat infirmus, si potest, vel alius si non potest: “Ego peccator” loco illius. Quo dicto dicat confessor: “Misereatur tui, etc., indulgenciam, absolutionem et remissionem, etc.” Deinde dicat sic: “Auctoritate Domini nostri Ihesu Christi et beatorum Petri et Pauli et domini R. summi pontificis in hac parte michi comissa, ego te absolvo ab omni sententia excomunicacionis maioris et minoris, interdicti et suspensionis, si quam vel si quas contraxisti, et restituo te sanctis Ecclesie sacramentis et comunione fidelium, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen. Eadem auctoritate qua supra ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis de quibus vere ore confessus et corde contritus²³ fuisti in speciali vel generali, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen. Eadem auctoritate do et concedo tibi omnium peccatorum tuorum atque penarum pro hiisque debitorum plenam indulgenciam et plenam remissionem quantum claves Ecclesie se extendunt et quantum gratum extiterit in oculis divine Maiestatis, secundum quod summi pontifices consueverunt aliquibus specialiter impartiri in articulo mortis, adiungens istud: si de hac infirmitate decedas, alias gratia tibi facta integra remaneat sive salva quandocunque fueris in articulo mortis constitutus, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen”.²⁴

L'interès evident de Feixes per les butlles d'indulgències, cal circumscriure'l en un moment i en un context: d'una banda, els regnes de la cristiandat s'enfronten al perill turc i, de l'altra, si alguna cosa diferencia la mena de croades que acabarien amb la mort de sant Lluís davant les costes de Tunis i les de la quinzena centúria és precisament que aquestes darreres es finançaren en gran mesura a través de la circulació i la venda d'indulgències, a banda d'altres impostos als fidels. I és aquí on la tríada croada, indulgències i Joan Feixes conflueixen en la còpia d'un interessant document borgià referent a aquests aspectes. Entre les diverses butlles que s'afegiren al manuscrit en alguna data indeterminada del tercer quart del segle XV, n'hi ha una, de mà del mateix Feixes, ja elevat a la categoria de canonge de Barcelona, expedida en un moment clau de la vida política de Roderic de Borja abans d'ésser creat papa el 1492 com a Alexandre VI. Es tracta de la butlla “Omnium Salvatoris”, publicada a Roma el 21 de març de 1472 per Sixt IV a favor del seu vicecanceller, a qui ha encarregat la predicació de la croada contra el turc als regnes peninsulars, que haurà d'estar en vigor durant dos anys.²⁵ La historiografia s'ha aturat més d'un cop en aquest episodi de gran importància politico-religiosa, des dels cronistes de l'època, com ara Alonso de Palencia i Diego Enríquez del

²³ Ms.: “confessis ... contritis”.

²⁴ BC, ms. 482, fol. 236r.

²⁵ BC, ms. 482, fol. 229r-v. Un altre exemplar a la Biblioteca Universitària de Salamanca, ms. 2606, fol. 165r-166v, del segle XV (*Catálogo*, 1997-2002: II, 959).

Castillo, fins a autors moderns com Sanchis Sivera, García de la Fuente, Orestes Ferrara, von Höfler, Pastor, De Roo, Serrano, Escartí o Fernández de Córdoba, però Goñi Gaztambide ja emfatitzava el 1958 la manca d'un estudi complet que contemplés les fonts i els problemes que planteja la legació de Borja.²⁶

Per bé que d'una nota a peu de pàgina de K. M. Setton sobre la creació de cinc legacions *a latere* contra els turcs en el decurs d'un consistori secret celebrat el 23 de desembre de 1471,²⁷ entre les quals hi havia la de Roderic, es podria desprendre que la butlla de la legació de Borja fou enregistrada als fol. 1r-10v del reg. vat. 680 de l'Archivio Segreto Vaticano, Pieter de Roo, en la seva extensa ressenya de la missió inclosa al segon volum de *Material for a History of Pope Alexander VI*, i Justo Fernández Alonso, en publicar *Legaciones y nunciaturas*, afirmen explícitament que no l'han pogut localitzar.²⁸ Tanmateix, és citada en altres instruments de l'època, especialment en la declaració pontifícia “Sic decet romanum”, de l'1 de febrer de 1474, que n'inclou un llarg extracte.²⁹

A la butlla “Omnium Salvatoris”, el papa Sixt, després d'un extens preàmbul literari sobre els atacs recents de Mehmet II contra els pobles cristians, especialment a l'illa d'Eubea, la ciutat de Negrepont i als dominis de l'emperador Frederic III, recorda que, seguint el consell del col·legi de cardenals, ha creat legats per predicar la croada contra els turcs, un dels quals és el destinatari de la butlla, el cardenal Roderic de Borja, tramès als regnes hispànics amb facultat de concedir indulgència plenària –que es podrà duplicar–, una vegada a la vida o al moment de la mort, i capacitat d'elegir confessor als qui col·laboraran en la lluita contra els infidels amb un subsidi personal, calculat segons l'estatus social; el legat té poder d'escollir els predicadors que el secundaran en la seva missió, organitzar la col·lecta del subsidi, determinar el sentit final dels documents de la legació en cas d'ambigüitat, recórrer al braç secular per perseguir els opositors a la legació i –en aquest pas el manuscrit està força deteriorat– suspendre l'aplicació de facultats semblants concedides a altres persones.

La croada contra el turc ja havia estat l'obsessió del breu pontificat de l'oncle del vicecanceller, Calixt III (1455-1458). La dramàtica caiguda de Constantinoble el 1453 era viva en el record; ho demostra, per exemple, la còpia d'un extens plany anònim en català sobre el tema a l'exemplar de la *Summa pisana* de Feixes.³⁰ Segons Goñi Gaztambide, la legació del cardenal Borja, com les adreçades a d'altres països de la cris-

²⁶ Sobre les fonts de la legació de Borja, vegeu GOÑI GAZTAMBIDE, 1958: 423-427, dins l'apartat “Legación del cardenal Rodrigo de Borja”.

²⁷ SETTON, 1976: 315.

²⁸ DE ROO, 1924: II, 167-215, especialment 170; FERNÁNDEZ ALONSO, 1963: 87. El primer recorda que els 70 folis inicials de la numeració original del registre s'han perdut. El següent autor només aporta un regist: “Bula encomendando al legado Rodrigo Borja la predicación de la cruzada, valedera por dos años”, que remet a una nota a peu on es diu clarament: “No la hemos podido encontrar”.

²⁹ Edició dins FERNÁNDEZ ALONSO, 1963: 113-116, on també es llegeixen d'altres butlles del mateix 21 de març de 1472 sobre qüestions concretes de la legació (idem: 88-98). GOÑI GAZTAMBIDE (1958: 424) ja recollia les al·lusions a la butlla en declaracions posteriors i documents contemporanis.

³⁰ NAVARRO SORNÍ, 2003 i 2005: 377-570.

tiandat, cal situar-la en el context de les dificultats experimentades pel papat per recaptar diners i poder enfrontar-se al perill otomà. Roderic arribava amb la intenció de predicar la croada, d'exigir la corresponent dècima i de cobrar alguns impostos establerts per Nicolau V i Calixt III a les esglésies i als qui ocupessin beneficis eclesiàstics a Catalunya, entre d'altres afers referents als regnes hispànics. També vingué amb potestat per arbitrar recursos a fi de cobrir les despeses de la seva legació, com ara demanar un subsidi de caritat a la seva diòcesi valenciana. Quins resultats tingué la legació? Pel que fa al clergat catalanoaragonès, la dècima no es va cobrar.³¹ A Castella, el legat no va tenir més sort, fins al punt que va haver de reduir el tribut fins a deixar-lo en 100.000 florins, que més endavant Sixt IV hauria de reduir a 60.000. La predicació de la croada a Castella topà amb diverses dificultats. La reina Isabel va satisfer els 20 florins que li correspongueren com a persona reial per tal de guanyar la indulgència. Les persones de condició inferior havien d'oferir una almoïna de dos florins d'Aragó o el seu valor equivalent, posteriorment rebaixada a un florí. La indulgència, com hem vist, es podia pagar en vida o a les portes de la mort, i si es pagava el doble, la indulgència es doblava. Tal i com s'ha apuntat, la croada es predicà durant un bienni; posteriorment fou prorrogada fins a l'any 1476, i Sixt IV fins i tot autoritzà una pròrroga fins a la Pasqua de 1477.³²

II. NOTÍCIA BIOGRÀFICA DEL CANONGE JOAN FEIXES, *FAMIL·LAR* DE CALIXT III

En la documentació que hem localitzat sobre Joan Feixes, que va de 1437 fins a la seva mort el 1477, el trobem estretament vinculat al clergat de la seu de Barcelona, de primer com a prevere beneficiat i, des de 1454, com a canonge i domer. Feixes exercí diversos càrrecs a la catedral, que s'enregistren als manuals de negocis del capítol conservats d'aquests anys, a cura dels notaris Joan i Dalmau Ginebret, en què el seu nom apareix entre els participants a les sessions capitulars, generalment en un lloc secundari i amb diversos intervals d'absència, el més important dels quals, entre 1457 i 1458, coincideix amb una estada a la cort del papa Calixt III. Feixes aconseguí diversos privilegis i nomenaments del primer papa Borja, per bé que, a diferència del seu nebot Bartomeu Regàs,³³ el *cursus honorum* del nostre personatge resulta més discret. Veurem,

³¹ Valgui l'exemple del capítol de Girona per a l'oposició que desfermà, amb acusacions de desviament dels fons en benefici de la monarquia (FITA, 1873: 56-58). Les legacions del papa Sixt contra el turc havien despertat un cert recel i es dubtava del seu èxit. El cardenal Ammannati, per exemple, que en les cartes al vicecanceller Borja el felicitava i s'interessava pel seu retorn a la península itàlica, incloïa comentaris força agres en les missives a altres corresponents, que culminen en la valoració negativa de la legació que fa en una lletra adreçada des de Siena, el 20 d'octubre de 1473, a Francisco de Toledo, secretari del cardenal Domenico Capranica, en què també es descriu el naufragi que van patir les naus del legat durant el viatge de tornada (AMMANNATI, 1997: núm. 686).

³² GOÑI GAZTAMBIDE, 1958: 427.

³³ Bartomeu Regàs va fer carrera al costat d'Alfons de Borja, després papa Calixt III, de qui va ser *familiar*, secretari i tresorer, entre d'altres càrrecs; el juliol de 1458 se li va concedir el bisbat de Barcelona, que no va arribar a ocupar i al qual sembla que havia renunciat després que, el mes de setembre, Pius II cancel·lés les

però, que el canonge és actiu al capítol barceloní durant els anys de la guerra civil, especialment en el llarg període en què la seu quedà vacant arran de la mort del bisbe Joan Soler, i consta com a vicari en una època en què el capítol emergeix com a autoritat política autònoma i pren el control de l'administració de la seu i el bisbat.³⁴

La notícia més antiga que tenim sobre Feixes el relaciona amb Hostalric, d'on era el seu pare, Berenguer Feixes, segons que llegim al testament del canonge, al qual ens referirem més avall. El 7 de desembre de 1437, el vicari espiritual i temporal del bisbe de Barcelona Narcís de Santdionís fa provisió a favor de Joan Feixes, rector d'Hostalric, d'un benefici a l'altar de Sant Cugat de l'església de Santa Maria de Palautordera que Guillem Alemany ha permutat amb la rectoria de Feixes.³⁵ A partir d'aquí, la sèrie de registres de col·lacions de la diòcesi barcelonina, que s'ha conservat força completa per al segle XV, permet seguir la carrera eclesiàstica del nostre clergue. Un parell de mesos després, l'11 de febrer de 1438, és proveït d'un benifet, novament a través de permuta, aquesta vegada amb Esteve Figuera o Figueres, que obté el de Feixes a Palautordera i renuncia a favor d'aquest al que ocupava a l'altar de Santa Maria de l'església de Sant Joan de Jerusalem de Barcelona.³⁶ De fet, la permuta devia ser anterior perquè uns mesos abans, el 19 de setembre i el 23 de novembre de 1437, en la documentació del notari Nicolau de Mediona ja trobem un Joan Feixes com a prevere beneficiat de Sant Joan, actuant en el primer cas com a marmessor de Joana, muller de Joan Lledó, i com a procurador de les clarisses de Sant Antoni en el segon, amb procura del mes de març anterior.³⁷ Uns anys després, el 1446, l'abadessa Serena de Rajadell i el convent obrien una causa a la cúria de l'oficial eclesiàstic contra el seu antic procurador, a qui reclamaven 30 ll. d'una pensió censal de la difunta monja Anna Grassa, cobrades per Feixes durant l'exercici de la procura, però mai no reemborsades, ja que les considerava el retorn d'un préstec de la mateixa quantitat per finançar unes obres a l'altar de l'església en temps de l'abadessa Clara Descortei (1420-1439).³⁸

El 14 d'agost de 1442 es fa col·lació a Joan Feixes, "presbitero barchinonensi", del segon benefici de Santa Àgata a la capella de les Onze mil verges de la seu de Barcelona,

reserves fetes a favor seu en ser promogut a bisbe (RIUS I SERRA, 1927: 286-288 i, per al parentesc amb Feixes, 257; vegeu nota 64). Un cop retornat a Barcelona, Regàs participa activament des de 1460 en el govern de la seva església com a sagristà major i hi ocupa diversos càrrecs, com el d'administrador de l'Hospital de la Santa Creu (1463-1465) i vicari espiritual i temporal de la diòcesi elegit el 1463 amb Feixes, Bernat Mateu i Francesc Colom (ACB, vol. 841, fol. s. n., 28 de novembre de 1460, i fol. 156r; cf. BC, Perg. 520/R.22472 i Perg. 86/R.4712). Regàs morí el 1475, als 57 anys, segons l'epitafi que es llegeix en un recull cinccentista d'inscripcions d'esglésies de Roma, Bolonya i altres llocs, on s'afirma que era oriünd d'Hostalric (ACA, ms. Sant Cugat, 84, fol. [15r]; descrit dins DURAN; TOLDRÀ *et alii*, 2003: 243).

³⁴ Sobre la situació d'excepcionalitat del capítol i el poder polític que obté a partir del 1458, en què Joan Soler aconsegueix el bisbat, fins al final de la guerra catalana i l'elecció del bisbe Roderic de Borja, el 1472, vegeu TORRES I FERRER, 1997: 115-117.

³⁵ ADB, Collationum, 51, fol. 196v-197v.

³⁶ ADB, Collationum, 52, fol. 20v-21.

³⁷ AHPB, 163/1, fol. 60r-v i 89v-90r, respectivament; FERRER MALLOL, 1998: 311 i 317.

³⁸ ADB, Processos, 930; *Processos*, 1984: 261.

vacant per la mort de Pere de Montsolers, que, com veurem, conservarà fins al 1454.³⁹

Entre aquestes dues dates, Feixes consta a la documentació entre d'altres beneficiats de la seu, de vegades exercint-hi algun càrrec dels considerats menors en els nomenaments d'oficials del capítol. Sabem que el 1449 va ser elegit distribuïdor del cor, i que entre el mes de maig de 1452 i l'abril de 1453 era majordom de l'almoïna de pobres, segons que afirma en fer definició de comptes d'aquest ofici el desembre de 1458.⁴⁰

Pel que fa als negocis particulars,⁴¹ només esmentarem que, el setembre de 1443, Feixes, el pare Jaume Pasqual i d'altres havien actuat com a fidejussors en la venda d'un censal mort de pensió de 8 ll. 5 s. 7 d., feta davant del notari Joan Ubac per Antoni Pasqual, baster d'Hostalric i germà de Jaume, a un antic conegut de Feixes, el prevere Esteve Figuera, ara beneficiat de Sant Pere de les Puelles i marmessor de Francisca, muller del formenter barceloní Joan Pasqual. Pocs dies després, Feixes va obligar la venda amb peces de vaixela de plata i amb llibres: una Bíblia glossada il·luminada; de sant Tomàs, la primera i la primera de la segona parts de la *Summa theologica* i el *Super quartum Sententiarum*; sobre dret canònic, un *Sisè* i unes *Clementines*.⁴²

D'aquests anys són els viatges a Daroca (1445) i a Roma (1450) per guanyar indulgències, que coneixem gràcies a les anotacions al ms. 482 i als quals ens hem referit a l'apartat anterior.

El 19 d'octubre de 1454, Joan Feixes aconsegueix la canongia vacant a la seu per resignació de Gabriel Folc del mateix dia i permuta el seu benefici a la capella de les Onze mil verges amb la quarta domeria que Folc ocupava a la catedral.⁴³ Posteriorment canviarà la canongia i la domeria per d'altres amb rendes superiors. El 22 de setembre de 1461 obté dispensa del capítol per optar a les que vacaven per mort d'Antoni Perpinyà, malgrat no tenir prou antiguitat per fer-ho, però l'endemà se li revoca la llicència a favor de Guillem Ramon Català.⁴⁴ Ho tornarà a intentar amb èxit uns anys després, el 21 de gener de 1467, en sol·licitar i obtenir la canongia i la segona domeria del difunt Francesc de Pedralbes, resignades per Nicolau Cortada, tot al·legant els serveis prestats durant els anys de residència a la seu, que espera veure premiats d'acord amb els privilegis pontificis que permeten als canonges barcelonins optar a canongies i domeries més productives. Prèviament presenta la llicència de resignar les seves que Calixt III li havia concedit el 22 d'agost de 1457; el mestre d'accent Pere Rovira hereta la canongia i la quarta domeria que Feixes abandona en millorar la seva posició al capítol.⁴⁵

³⁹ ADB, Collationum, 54, fol. 120v-121r.

⁴⁰ ACB, vol. 836, fol. 153r, i 840, s. n., 5 de desembre de 1458.

⁴¹ O potser familiars, perquè entre els marmessors de Feixes hi ha el mercader Jaume Pasqual. Els Pasqual, com els Feixes i els Regàs, tenien branques a Hostalric i Barcelona.

⁴² AHPB, 145/7, fol. 160v-161r i 164v-165v; MADURELL, 1960: 102.

⁴³ ACB, vol. 839, fol. 77v-79r; ADB, Collationum, 64, fol. 24v-26r.

⁴⁴ ACB, vol. 841, fol. 48v i 55v.

⁴⁵ ACB, vol. 842, fol. 101v seg., 109r-111r. Per al privilegi de resignar i permutar beneficis, cf. RIUS I SERRA, 1927: 257.

Durant els primers anys de la canongia, coincidint amb el breu govern de Calixt III Borja, sovintegen les concessions pontificies al nostre personatge, potser obtingudes amb el concurs del seu nebot Bartomeu Regàs, un dels íntims del papa. Una part, però, les devia rebre personalment en una nova estada a Roma, ja que el 26 de gener de 1457 el capítol envia l'ardiaca del Vallès Francesc Colom i el canonge i domer Joan Feixes a Roma, amb un salari de 2 i 1,5 florins diaris respectivament, per obtenir la confirmació pontificia de l'elecció del degà de la seu Bernat de Casa-saja com a nou bisbe de Barcelona.⁴⁶ La confirmació no es produí i el bisbat restà vacant fins al 1458, però el viatge va ser profitós per a Feixes. El 21 d'abril de 1457, Calixt el dispensava de la residència obligatòria per a canonges i domers de la seu de Barcelona i li permetia cobrar les seves rendes en absència motivada per estudis o per estada o serveis a la cort pontificia (“literarum studio in loco quo illud vigeat generale insistendo aut in romana curia seu serviciis nostris residendo”). El 29 de juliol de 1457, un procurador del canonge Feixes –amb procura d'aquest datada a Roma, al palau apostòlic, el proppassat 22 de juny– va presentar la llicència esmentada davant del capítol, però el 3 d'agost hom hi apel·là per causes desconegudes.⁴⁷

Les concessions de Calixt III a Feixes són ressenyades per Rius i Serra a partir dels registres de l'Archivio Segreto Vaticano.⁴⁸ El 5 de juliol de 1456, el papa concedeix a Joan i al seu germà Miquel llicències per elegir anualment dotze persones a qui el primer confessarà i perquè el segon esculli confessor. El mateix any, Joan és confirmat en un benefici a l'altar de Santa Margarida de l'església de Rupjà, al bisbat de Girona. El 18 d'agost de 1457 és nomenat capellà i acòlit del papa, càrrec que jura el 19 de setembre.⁴⁹ El 3 d'agost obté un benefici simple sota l'advocació de Santa Quitèria a la capella de les Onze mil verges de la seu de Barcelona, del qual no és proveït fins al 28 de març següent. Se li concedeixen privilegis per resignar i permutar beneficis (agost de 1457, ja citat) i per posseir-ne dos d'incompatibles (10 d'abril de 1458); un salconduit per a sis persones (23 de març de 1458) i expectatives per als bisbats de Barcelona i Girona (4 d'abril de 1458, però retrodatades el 20 d'abril de 1455). El 22 d'abril de 1458 se li dóna facultat per absoldre dotze persones de les faltes que els penitenciers menors poden perdonar a l'església de Sant Pere del Vaticà.⁵⁰

⁴⁶ “Ut adeant sanctitatem domini nostri pape pro electione dudum per capitulum facta de presule et pastore eiusdem ecclesie in personam domini Bernardi de Casasagia, decani et canonici dicte ecclesie, instanda et confirmatione obtinenda” (ACB, vol. 839, fol. 185v).

⁴⁷ ACB, vol. 840, fol. [13v-14v] i [16r-v], amb còpia de la dispensa pontificia del 21 d'abril, també citada per RIUS I SERRA, 1948-1958: 451, a partir d'ASV, reg. vat. 449. El nom del procurador de Feixes no es llegeix a causa del mal estat del volum.

⁴⁸ Les dades d'aquest paràgraf provenen de RIUS I SERRA, 1927: 257-258, i 1948-1958: II, 182, 214, 215, 451.

⁴⁹ Segons RIUS I SERRA, 1927: 210, els acòlits servien el diaca i el sotsdiaca en el servei de l'altar, i, en el cas dels acòlits del papa o palatins, el mateix papa en les funcions eclesiàstiques; Calixt en va reduir el nombre a vuit l'abril de 1457.

⁵⁰ Ja hem fet referència, en descriure el ms. 482, a la presència d'una compilació basada en la *Summa* de Nicolau IV per als penitenciers, anotada per Feixes, que hi afegí, encara, uns versos mnemotècnics força

No sabem quant va durar l'estada romana, però l'última assistència documentada a les sessions del capítol de Barcelona és del 28 de gener de 1457 i la següent no arriba fins al 19 d'agost de 1458.⁵¹ Com tants d'altres súbdits de la Corona catalanoaragonesa, Feixes devia abandonar Roma a les acaballes del pontificat de Calixt III, que morí el 6 d'agost de 1458. El novembre ja assistia a la presa de possessió com a bisbe de Barcelona, a través de procurador, de Joan Soler, un antic col·laborador del papa Borja.⁵²

A partir d'ara, Feixes apareix amb una certa regularitat a les nòmines de les sessions capitulars i podem documentar alguns dels oficis que exercí a la seu. El 7 de juny de 1460 és elegit obrer major amb el canonge Francesc Colom;⁵³ el maig de 1465, protector dels aniversaris i, amb el mateix Colom, oïdor de comptes del pastrim;⁵⁴ el 16 de juny de 1469, oïdor de comptes de la fàbrica amb Hug de Llobets.⁵⁵

Pel que fa a l'activitat relacionada amb la domeria de la seu, sabem que el 25 de maig de 1470 el capítol acceptava, a instàncies del domer Feixes, una proposta de modificació de la litúrgia per la qual hom afegí el cant de les antífoes "Hodie intacta Virgo" i "Regina caeli laetare alleluia" a les festes de Pasqua de Resurrecció, Ascensió i Pentecosta, després de la missa a l'altar major.⁵⁶ En d'altres llocs, Feixes vetlla activament per les prerrogatives de la domeria: l'agost de 1470, lliurava en nom propi i de dos domers més, Nicolau Cortada i Ramon Riba, una protesta al capítol contra la unió de certs beneficis a l'organista o "sonador dels òrgens";⁵⁷ els retrobem tots tres, ara amb Bartomeu Oller, defensant els drets de la domeria davant de la constitució capitular del 23 de febrer de 1476 "Ne inter canonicos", que retallava alguns privilegis dels domers en relació amb la resta de canonges i que fou finalment derogada, via sentència arbitral, el 15 d'octubre següent.⁵⁸

Però l'actuació política més destacada de Feixes al capítol correspon al període de la guerra civil. L'11 de novembre de 1463, una acta informa que, havent mort el bisbe Joan Soler el dia abans, un capítol format per 24 canonges ha nomenat vicaris espirituals i temporals "sede vacante" el sagristà major Bartomeu Regàs i els canonges Bernat Mateu, Joan Feixes i Francesc Colom –el seu antic company en la missió a Roma de 1457 i que poc després, el 1464, serà diputat del General pel braç eclesiàstic– "et quemlibet eorum in solidum".⁵⁹ Feixes exerceix com a vicari i, com tal, presideix la cúria del

difosos sobre els casos reservats al bisbe (*inc.*: "Qui facit incestum, deflorat vel homicida") i al papa (*inc.*: "Per papam clerum feriens, falsarius, urens").

⁵¹ ACB, vol. 839, fol. 186r; vol. 840, s. n., 19 d'agost de 1458; ADB, Collationum, 66, fol. 121v, del 25 d'agost.

⁵² ACB, vol. 840, s. n., 7 de novembre de 1458.

⁵³ ACB, vol. 840, s. n., 7 de juny de 1460.

⁵⁴ ACB, vol. 842, s. n., 24 de maig de 1465; Resolucions capitulars (*Liber camisae*), 1343-1507, fol. 119v.

⁵⁵ ACB, Resolucions capitulars, 1343-1507, fol. 123r.

⁵⁶ ACB, Resolucions capitulars, 1343-1507, fol. 124v-125r.

⁵⁷ ACB, vol. 844, fol. [121v]. La "Cèdula de mossèn Feixes" original i autògrafa es conserva al vol. 1060, plec "De tempore Ginebret 1468-1469-1470-1471".

⁵⁸ ACB, vol. 846, fol. 136r-v, 140r-v.

⁵⁹ ACB, vol. 841, fol. 156r.

vicariat en diverses causes al llarg dels anys 1464-1466, en més d'un cas en conflictes jurisdiccionals amb el rei Pere IV –el conestable Pere de Portugal– o els seus oficials.⁶⁰ En algun document coetani consta com a batxiller en decrets, l'única notícia que tenim sobre la seva formació intel·lectual.⁶¹ Així mateix, llegim amb freqüència el seu nom entre els assistents a les sessions durant aquest període en què, en plena guerra, el capítol, després de postular en va davant de Pius II la candidatura de Cosme de Montserrat, bisbe de Vic, com a successor de Soler, el mes de desembre del mateix any, es nega a acceptar la provisió del monjo de Poblet i lloctinent d'almoïner de Joan II Joan Ximenis Cerdà i regeix el govern de l'església fins que Roderic de Borja, *nepos* del cardenal legat homònim, pren possessió del bisbat a través de procurador.⁶² En l'endemig, l'1 de setembre de 1468, els canonges elegien un nou bisbe: l'escollit per majoria de vots era Miquel de Torrelles, fill del comte d'Iscla (Ischia), canonge i ardiaca del Mar; una minoria es decantà un cop més pel bisbe Cosme, però Feixes fou l'únic a donar el vot a Bartomeu Regàs, bo i recordant que ja havia estat elet al càrrec en temps de Calixt III:

Honorabilis Johannes Fexes, canonicus et ebdomedarius sedis Barchinone, eligo in episcopum et pastorem ad ecclesiam Barchinone venerabilem dominum Bartholomeum Reguas, canonicum et sacristam dicte ecclesie, et ad eandem jam alias per sanctissimum dominum papam Calixtum provisionem electum et promotum.⁶³

No era la primera vegada que Feixes tenia cura dels interessos del nebot. Uns anys abans, el maig de 1459, trobem, de la seva mà, unes cèdules presentades al capítol per les quals es reclamava la possessió d'unes dignitats a Ponç Guillem de Fenollet, bisbe d'Osca, i es recordava que Regàs havia renunciat a les seves aspiracions al bisbat a favor de Soler.⁶⁴

⁶⁰ ADB, Communium, 56 –l'antic *Liber notularum* de 1453-1467–, fol. 132r i seg.; cf. especialment fol. 145r-146r i 152r-v (1465). En el primer cas s'acusava el rei d'atemptar contra la jurisdicció eclesiàstica per la forma com havia reclamat el pagament d'un deute del canonge Joan Andreu Sorts (citat per TORRES I FERRER, 1997: 124); en el segon es discuteix l'ordre reial de pagar a Jaume d'Aragó 50 ll. destinades a causes pies i confiscades a un enemic del monarca.

⁶¹ ADB, Communium, 56, fol. 152v (1465): “Johannes Fexes, in decretis bacallarius, canonicus ecclesie, vicarius generalis in spiritualibus et temporalibus pro honorabili capitulo Barchinone, sede vacante”.

⁶² Sobre Joan Ximenis Cerdà, vegeu FINESTRES, 1756: 13-14. El bisbe d'Urgell Roderic de Borja va prendre possessió de la diòcesi de Barcelona, a través de procurador, el 6 d'abril de 1473 (ACB, vol. 845, fol. 125r); sobre la col·locació d'aquest personatge en l'arbre familiar dels Borja, on apareix com a nebot i, en algun cas, com a “cosin germà” del cardenal homònim, vegeu AYMERICH, 1760: 391-395 (que el distingeix, amb arguments incontestables, del futur papa); VILLANUEVA, 1851: 40-42; FITA, 1873: 43; BATLLORI, 1994: 15; AMMANNATI, 1997: núm. 964; *Diplomatari Borja*, 2002-2007: I, 80.

⁶³ ACB, vol. 843, fol. 28r-v; també al vol. 1060, plec “Ginebret 1468”.

⁶⁴ ACB, vol. 1060, plec “De tempore Ginebret 1457-1460”. Al mateix plec hi ha un esborrany de carta del capítol al rei sobre l'afer (Barcelona, 26 d'octubre de 1458): Regàs “fonch provehit de les canongia, sacristia e pabordria de aquesta seu vaccants per promoció feta per lo dit sanct pare [*i. e. Calixt III*] de la persona del reverend micer Guillem Pons de Fonollet en bisbe d'Oscha, e per tant, senyor molt excel·lent, com après de la provisió dels dits beneficis feta en persona de dit mossèn Regàs se sia seguit cert acte del bisbat de aquesta seu, lo qual no ha sortit efecte, ans de aquell lo dit mossèn Regàs, sabuda la voluntat de vostra

L'abril de 1472, a la recta final de la guerra i en ple setge, el nostre canonge forma part d'una comissió encarregada d'investigar els acusats de difondre un cartell per la ciutat "nominando nonnullos canonicos et beneficiatos dicte ecclesie 'mascarats'", aquí joanistes.⁶⁵ Continuarà participant periòdicament en els negocis capitulars fins poques setmanes abans de morir.

El 25 de març de 1477, el canonge i domer Joan Feixes, fill de Berenguer i de Francina, ja difunts, fa testament a Barcelona davant del notari Antoni Palomeres.⁶⁶ Entre els testimonis hi ha els seus nebots mercaders Joan i Jaume Regàs, germans de Bartomeu, que havia mort dos anys abans. Nomena marmessors el canonge i domer Nicolau Cortada –que posteriorment hi renuncia–, el mercader Jaume Pasqual, un germà seu, Miquel Feixes, el sabater Pere Figuera i Jaume, fill de Miquel i nebot del testador.⁶⁷ Feixes disposa que hom l'enterrí a la seu, i funda causes pies a l'església de Sant Joan i en altres llocs. Entre els legataris més afavorits hi ha el nebot Jaume, amb 100 ll., i Eufrasina, muller de Bernat Frontera, que viu amb el canonge i l'ha cuidat durant la malaltia, a favor de qui ha fet donació d'una casa a la ciutat, prop de la Claveguera de Jonqueres. Nomena hereus Déu, l'ànima i causes pies; en concret, el producte de la venda dels seus béns es destina a misses i a casar donzelles pobres del seu llinatge. El testament es va publicar tres dies després, el 28 de març, un cop enterrat el difunt.⁶⁸

Els seus càrrecs a la seu van passar a "mestre Gabriel Clapers, canonge e domer per mort de mossèn Johan Feixes, quòndam canonge", un nom ben conegut en la història del lul·lisme coetani. Val la pena, doncs, que ens aturem en els entrebancs amb què va topar la successió i en les seves derivacions borgianes.⁶⁹

majestat, ha donat loch a la promoció de mestre Johan Soler", i com que el papa i els cardenals insten que Regàs obtingui la canongia, supliquen que el rei actuï a favor de la provisió. També s'hi llegeix un al·legat presentat en nom de Ponç de Fenollet al capítol, el 10 de maig de 1459, contra aquesta mentre ell no aconseguixi la possessió del bisbat d'Osca.

⁶⁵ ACB, vol. 845, fol. 20v.

⁶⁶ AHPB, 207/37, fol. 60v-61r.

⁶⁷ El nebot del testador, Jaume Feixes, és potser el clergue del mateix nom, *familiar* d'Alexandre VI, que el novembre de 1498 presentava lletres apostòliques per permutar beneficis amb la canongia i la primera domeria de Bartomeu Renard? L'octubre de 1499, havent tornat de Roma, jurava obediència canònica i encara vivia el 1501. De Roma estant havia signat procura a un probable parent, Francesc Feixes, prevere beneficiat de la seu de Barcelona, més conegut com a bibliotecari de la llibreria capitular des de 1491 com a mínim i fins al 1510 (ACB, vol. 852, s. n., 22 de juny de 1491; vol. 853, fol. 198r; vol. 854, fol. 1r, 29r, 34r, 64r; Resolucions capitulars, 1343-1507, fol. 134r; Llibre de la creueta, fol. 78r; SANABRE, 1947: 170).

⁶⁸ ADB, Communium, 57, fol. 67v i 72r (1477): ordres als marmessors de Feixes perquè lliurin un capbreu i d'altra documentació del difunt sobre la capellania de Sant Sever a la seu i paguin al seu successor Gabriel Desclapers "id quod adjudicatum fuit pro reparacione domus" del torn capitular; també se'ls notifica l'empara dels béns de Feixes que estaven en poder del bidell de la seu Jaume Miravet, a instàncies d'un marmessor del canonge i domer Pere Rovira.

⁶⁹ La bibliografia ja coneixia la condició de canonge de la seu barcelonina del lul·lista mallorquí Gabriel Desclapers, documentat des de 1457, lector de l'Escola lul·liana de Barcelona i biografiat al *De viris illustribus catalanis* de Pere Miquel CARBONELL (1988: 74-75). La rúbrica del segle XVII –anterior a 1643– d'una còpia cinccentista de la seva *Lectura Artis generalis*, per exemple, l'atribueix a "magistrum Guillelmum [sic] Desclapez, canonicum barchinonensem" (Biblioteca Pública de Palma, ms. 1090, fol. 1r). QUADRADO (1892: 122-123), basant-se en FITA (1891: 394-396), identificava el lul·lista homònim corresponsal d'Arnau

Gabriel Clapers o Desclapers –ambdues variants es llegeixen als documents que ressenyem– havia estat proveït pel capítol i prenia possessió de les dignitats vacants de Feixes el 31 de març i l'1 d'abril de 1477, respectivament,⁷⁰ però no sense oposició, ja que dos anys després un clergue de Tortosa, Domènec Àlvaro, bo i al·legant que estaven reservades i que n'havia estat proveït per la cúria romana, va fer clavar un escrit a les portes de la catedral en defensa dels seus drets. Tant Desclapers com el capítol, que es decantà immediatament per la causa d'aquest –que era la pròpia, com a candidat canònicament proveït davant de la imposició romana– presentaren apel·lacions i enviaren els canonges Rafael Patau, barceloní, i Antoni Igual, mallorquí, com a síndics del capítol i procuradors de l'afectat per defensar la causa comuna a Roma.⁷¹ Però Desclapers, que des del 22 de juny de 1480 era sagristà de la seu, no veié resolt el litigi que se seguia a la cúria romana davant de l'auditor de causes del palau apostòlic Antonio de Grassis, perquè el 31 d'octubre del mateix any ja consta com a mort i el capítol admet i lliura possessió de les seves canongia i domeria a Bernat Gomir.⁷² Paral·lelament, des de Roma, el vicecanceller Roderic de Borja proposava el seu *familiar* i continu comensal Jaume Conill, prevere valencià i mestre en teologia, com a successor de Desclapers en

Descós amb el nostre canonge, però endarreriria fins al 1483 la carta sense data que aquell li adreçà, datació que cal corregir a partir dels documents capitulars que hem regestat, on consta clarament que Desclapers va morir el 1480. Cahner (*Epistolari*, 1977-1978: I, 71) es demanava si el lul·lista era l'homònim mestre de teologia ambaixador de Pere IV a Ceuta i Portugal (1464) i, afegim, administrador de les rendes confiscades als eclesiàstics rebels en temps del conestable (1464-1465), sobre el qual vegeu MARTÍNEZ FERRANDO, 1942: 101, 255, 260; *Catálogo*, 1953: I, doc. 596, 603, 604, 605, 607, 1709, i II, 2328; i FONSECA, 1992. El magisteri en teologia seria, en principi, un argument en contra d'aquesta hipòtesi, perquè el 1472 el veiem encara com a mestre en arts en una reclamació sobre el temps de servei a la capellania de Sant Gregori i Santa Eulàlia de la seu (ADB, *Communium*, 57, fol. 32r); però això no és cap prova definitiva per plantejar la possibilitat que es tracti de dos personatges diferents, ja que a l'època hi havia dubtes sobre la qüestió: l'1 d'abril de 1477, en un esborrany de l'acta de la provisió de Desclapers com a canonge i domer de Barcelona, consta com a mestre “in artibus”, corregit de “in sacra pagina”, que és el títol esmentat en altres papers sobre l'etapa canonical a Barcelona, que va de 1477 a 1480 (ACB, vol. 855, plec “Dalmau Ginebret, negocis del capítol, vol. 3”, s. n., i cf. nota següent). Poc després, el 1479, mestre Desclapers, canonge i domer de la seu, “de gran scientia e fama”, serà un dels assistents a l'extremunció de Joan II, segons el *De exequiis, sepultura et infirmitate regis Joannis secundi liber* de CARBONELL (1864-1865: I, 163, 316). A la documentació capitular també es fa referència a l'activitat lul·lística de “Guabriel Clapers, prebiter, magister scholarum Raymundi Lull” (ACB, vol. 844, s. n., 31 de desembre de 1471 [1470]: època del lul·lista al capítol). Per a aquesta faceta vegeu sobretot MADURELL, 1962-1965 (1962): 197-199, i HILLGARTH, 1991: I, 210-213, i II, doc. 265, així com la bibliografia aplegada a la *Base de dades Ramon Llull-Llull DB* (Universitat de Barcelona) <http://orbita.bib.ub.edu/llull/gent.asp?id=492> (consulta del 19 de desembre de 2011).

⁷⁰ ACB, vol. 846, fol. 156r, i l'esborrany del vol. 855 citat a la nota anterior. S'hi recorda la condició de *familiar* de Calixt III del difunt Feixes.

⁷¹ ACB, vol. 847, fol. 122r-128v (31 de juliol de 1479) i 148r-149r (s. d., però del 15 d'octubre del mateix any). En la seva apel·lació, el capítol remet al privilegi de nomenar els domers de la seu (1396) –ja hem vist més amunt que Feixes el copia al ms. 482– i recorda les virtuts que acompanyen “magistro Gabrieli Clapers”: “sacrarum literarum doctissimo, predicatori fecundo, moribus et honestate predicto et in cantu, accentu et moribus et consuetudinibus dicte ecclesie a magno tempore citra ac ceteris sui officio necessariis summe experto” (fol. 123v).

⁷² ACB, vol. 848, s. n., 28 d'octubre de 1480, data afegida sobre un 31 ratllat que, segons la nota marginal del notari, és el dia correcte.

el dret a aquelles dignitats; Conill presentà, via procura, les lletres apostòliques corresponents, ara del papa Sixt IV i datades el 13 de novembre de 1480, arran de la lectura de les quals va ser admès i prengué possessió sense traslladar-se a Barcelona, on tanmateix es considerava que Gomir ocupava la segona domeria “justo titulo” i s’elegien síndics per portar el cas a Roma.⁷³ L’11 d’agost de 1485, el candidat del vicecanceller Borja s’imposà, i Conill fou proveït i prengué possessió, novament per procura, de la canongia i la domeria que, segons que s’afirmava al document corresponent, havien obtingut Feixes, Desclapers i Gomir.⁷⁴ Uns anys després, el gener de 1489, resignà la canongia i la prebenda, que immediatament tornaren a mans de Gomir.⁷⁵

A tall de conclusió, i des del punt de vista dels estudis sobre la família Borja, la biografia del canonge Joan Feixes se’ns revela doblement interessant. D’una banda, com a exemple de la carrera d’un clergue català relacionat amb el cercle del primer papa Borja, emparentat amb un home de confiança d’aquest, com ho era el tresorer i secretari Bartomeu Regàs, de qui Feixes representarà més d’una vegada els interessos a Barcelona. D’altra banda, al rerefons de la biografia de Feixes hi ha la duradora connexió dels Borja amb la història de la catedral d’aquesta ciutat. En aquests anys de la segona meitat del segle XV es pot parlar de veritable ocupació de beneficis i dignitats de la seu en mans dels Borja i els seus servidors, que en la major part dels casos no hi posaren mai els peus. Per la seva extensió, ometem la relació dels servidors –el més important en la nostra història cultural és, sens dubte, l’humanista Jeroni Pau–,⁷⁶ alguns dels quals ja són citats al llarg del nostre treball, i ens centrem en els familiars estrictes. La presència d’un Borja en càrrecs lligats a la seu de Barcelona remunta al mateix Alfons de Borja, després papa Calixt III, que el 1419 va rebre una canongia, en va ser desposseït i va obtenir-ne una altra el 1422, gràcies a la pressió d’Alfons el Magnànim.⁷⁷ Un parent del legat encara poc estudiat, Roderic de Borja, va governar a través de vicaris el bisbat de Barcelona entre 1472 i 1478.⁷⁸ Encara, la lectura dels manuals capitulars d’aquests anys proporciona notícies sobre noms ben coneguts de la nissaga, com Cèsar⁷⁹ i Jofré de Borja,⁸⁰ fills del futur Alexandre VI, el cardenal i tresorer pontifici

⁷³ ACB, vol. 848, s. n., 16 de març de 1481; per a l’elecció del sindicat, vegeu el 14 d’abril.

⁷⁴ ACB, vol. 850, fol. 41v. Conill consta com a canonge de Barcelona el mateix 1485 dins PARISI, 2006-2007: 106; sobre el seu *cursus honorum* a la seu valenciana, de la qual serà vicari en temps de l’arquebisbe Cèsar Borja, vegeu PONS ALÓS; CÀRCEL ORTÍ, 2005: 930.

⁷⁵ ACB, vol. 851, s. n., 9-13 de gener de 1489. El 23 de juliol del mateix any, Conill és elegit síndic del capítol en una causa sobre un censal que aquest rebia a Peníscola.

⁷⁶ Vegeu les notícies inèdites sobre la canongia barcelonina de Jeroni Pau que aportem dins DURAN; TOLDRÀ *et alii*, 2003: 34.

⁷⁷ *Diplomatari Borja*, 2002-2007: II, doc. 66, 71-73, 75-77, 83, 84, 86-91, 104, 107-112, 115-119, 122-125, 129-131, 149, 162 i 163.

⁷⁸ Vegeu nota 62.

⁷⁹ El 8 de juny de 1491, Cèsar Borja, ardiaca de Xàtiva i protonotari apostòlic, presenta lletres del papa Innocenci VIII, datades a Roma el 13 de maig de 1491, per als títols de canonge i cabiscol que Miquel Amigó tenia a la seu; és admès pel capítol i pren possessió a través d’un procurador que representarà més d’un cop el clan Borja en afers semblants, el canonge Ferrer Nicolau de Gualbes, ardiaca del Vallès, que aquí actua en nom del vicecanceller Roderic de Borja (ACB, vol. 852, s. n., 8 de juny de 1491; sobre la carre-

Francesc de Borja,⁸¹ o un Joan de Borja difícil d'identificar amb qualsevol dels clergues que dugueren aquest nom,⁸² així com parents d'altres llinatges com els germans Joan Baptista i Jeroni Ramon Castellar,⁸³ Joan de Castre-Pinós,⁸⁴ Joan Llançol⁸⁵ o Francesc

ra beneficiat de Cèsar, cf. MENOTTI, 1917: 19-51, 306-310, i DE ROO, 1924: I, 253-285). Pocs dies després, el procurador Gualbes arrenda durant un any els fruits adscrits a la cabiscolia a la vicaria de l'Hospitalet, la rectoria de Cornellà i el lloc de Montpaó a Pau Bonet, prevere beneficiat de la seu, per 26 ll. (AHPB, 219/26, s. n., 13 de juny de 1491; informació de Jaume Riera). El 18 de desembre de 1492, l'oriolenc Francesc Desprats, "clerici cartaginensis", doctor en ambdós drets, *familiar* d'Alexandre VI, presenta lletres d'aquest papa, del 31 d'agost, per a la canongia i la cabiscolia que Cèsar ha deixat vacants arran de la seva promoció a l'arquebisbat de València; Desprats és admès i pren possessió personalment dels càrrecs (ACB, vol. 852, fol. 113r). No devia conservar la canongia, perquè poc temps després, en dos informes tramesos el 1494 des de Madrid a Alexandre VI, com a nunci seu prop de la cort dels Reis Catòlics, demanava les primeres canongia de la seu i rectoria al bisbat de Barcelona que quedessin vacants, i recordava que Alexandre ja li havia concedit la cabiscolia de la catedral: "Axí matex, rebria la major merçè del món que vostra beatitut se dignàs voler-me atorgar una unió de la primera canongia e rectoria que vacasen en la sglèsia e diòcesi de Barcelona a la mia cabiscolia de Barcelona, perquè voldria en aquella ciutat fer mon asiento e col·locació" (ASV, Archivum Arcis, 5023, fol. 26r-32v, 34v –del 30 de setembre de 1494– i 47r-54v –de l'11 de novembre del mateix any, d'on prové la citació; vegeu FERNÁNDEZ ALONSO, 1953: 73-76). L'abril de 1495, "regressus" del cabiscol Desprats, doctor en ambdós drets, *familiar* del papa, nunci i col·lector pontifici "in regnis Hispaniarum", a la canongia de Barcelona que ocupava el difunt Guillem Ramon Català, i el mes de desembre ja és síndic del capítol a les corts de Tortosa, al costat de l'ardiaca major Lluís Desplà; el 1498 renuncia a la cabiscolia, en ser creat bisbe de Catània, i el 1501 a la canongia (ACB, vol. 853, fol. 33r, 74v, 187v; vol. 854, fol. 172v).

⁸⁰ El protonotari apostòlic Jofré de Borja pren possessió, el 3 de juliol de 1492 –prèvia presentació, a través del procurador Gualbes, de lletres del papa Innocenci VIII, datades el proppassat 24 de maig–, de la canongia, prebenda i sagristia en poder d'un altre servidor dels Borja, Bartomeu Vallescar, que havia mort a Roma (ACB, vol. 852, fol. 92v-95r; per a més detalls sobre la carrera beneficiat de Jofré, cf. MENOTTI, 1917: 21, 66-68, i DE ROO, 1924: I, 288-290, i sobre Vallescar, la bibliografia citada dins DURAN; TOLDRÀ *et alii*, 2003: 243).

⁸¹ El 16 de març de 1485, presentació de lletres del papa Innocenci VIII, del 29 de desembre de 1484, perquè Francesc de Borja, clergue valencià, doctor en decrets, *familiar* i continu comensal del vicecanceller Roderic de Borja, ocupi la canongia amb prebenda de Francesc Antoni de Facs; és admès i pren possessió, un cop més a través del procurador Gualbes (ACB, vol. 849, fol. 204v-208v). El 27 d'abril de 1489, Jaume Fiella, degà de la seu i *scriptor apostolicus*, obté la canongia que Francesc de Borja ha deixat per ocupar-ne una altra a València (ACB, vol. 851, s. n.; cf. MENOTTI, 1917: 171-174; DE ROO, 1924: I, 62, i BATLLORI, 1994: 9-10, 14, 19, 252).

⁸² Sembla que, l'agost de 1462, el capítol va admetre un Joan de Borja en la canongia que ocupava Bernat de Casa-saja, però el juliol de l'any següent aquell presentava una apel·lació, sempre a través de procurador; en tots els casos, al manual de negocis corresponent només hi ha la rúbrica (ACB, vol. 841, fol. 95v, 99r i 130r). Per la data es podria tractar del cardenal Joan de Borja i Navarro, dit el Major, mort el 1503 (BATLLORI, 1994: 18, i, per a clergues que dugueren el mateix nom, RIUS I SERRA, 1927: 227-228).

⁸³ El 14 de novembre de 1493, Joan Baptista Castellar, clergue valencià i fill de Joan Castellar, senyor de Picassent, pren possessió, a través de Gualbes, de la canongia i la sagristia barcelonines que Jofré de Borja tenia en comanda per dispensa d'Alexandre VI (ACB, vol. 852, fol. 166v-169r, 171r); cedí la canongia per permuta de beneficis el 1498 (ACB, vol. 853, fol. 177r). Va morir a Roma poc abans del 2 de setembre de 1500, quan el papa Alexandre signava lletres apostòliques a favor del seu germà Jeroni o Jeroni Ramon, "nepos noster secundum carnem", qui el succeí en la sagristia barcelonina, de la qual va prendre possessió a través de procurador el febrer de 1501 (ACB, vol. 854, fol. 167r). No s'ha de confondre, doncs, com fa Menotti, amb el cardenal Joan de Castellar (m. 1505), fill de Galceran de Castellar, senyor de Picassent, i de Bernadona de Borja (MENOTTI, 1917: 164-168, i BATLLORI, 1994: 16-17).

del Milà,⁸⁶ a banda de personatges la relació dels quals amb els Borja potser no anava més enllà de la coincidència del cognom, com ara Miquel i Garcia de Borja.⁸⁷

III. TRANSCRIPCIÓ DE LA BUTLLA “OMNIUM SALVATORIS” (BC, MS. 482, FOL. 229r-v)

A continuació transcrivim la butlla “Omnium Salvatoris”, datada a Roma el 21 de març de 1472, per la qual Sixt IV dóna facultat al cardenal vicecanceller Roderic de Borja, legat seu als regnes peninsulars, per predicar i aconseguir fons per a la croada contra el turc, a partir d’una còpia privada –i val a dir, poc acurada– del canonge i domer de la seu de Barcelona Joan Feixes, antic *familiar* de Calixt III, datable entre aquell any i els primers mesos de 1477. Posem el document a l’abast dels investigadors amb l’esperança que permeti avançar en el coneixement del detall, les circumstàncies i el contingut de la legació, així com de les seves veritables implicacions.

[229ra] Sixtus, episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Roderico, episcopo albanensi, sancte romane Ecclesie vicecancellario, ad regna Hispaniarum et ceteris eorumdem Hispaniarum ac illis adiacentes partes et insulas apostolice sedis legato, salutem et apostolicam benedictionem. Omnium Salvatoris qui, pro redemptione humani generis a miserabili Sathane servitute et eterne mortis dampnatione multati, se in precium immolare non abivit ut nos sui celestis regni eficeret participes, vices licet Iesucristi gerentes in terris circa illius gregis sua nobis dispositione commissi excubias, ne emulorum crucis

⁸⁴ En una data no indicada, però de 1501, es fa provisió de la capellania de Sant Agustí a la seu a favor de Joan, cardenal del títol de Santa Prisca o “jargensis”, és a dir, Joan de Castre-Pinós, bisbe d’Agrigento i cardenal creat per Alexandre VI el 1496 (ACB, vol. 854, fol. 160r). Era parent del papa pels Oms-Fenollet de Xàtiva (BATLLORI, 1994: 13-14).

⁸⁵ Joan Llançol, *familiar* d’Alexandre VI, prenia possessió via procura d’una canongia i de la pabordia de febrer, el 22 d’octubre de 1499, però el maig següent ja era mort i se’n feia nova provisió (ACB, vol. 854, fol. 65r, 103r i 108r; MENOTTI, 1917: 148-149).

⁸⁶ Francesc del Milà, clergue valencià, canonge i ardiaca de Benasc a Lleida i *nepos* del cardenal i bisbe de Lleida Lluís Joan del Milà, presenta lletres apostòliques per a una canongia de la seu de Barcelona el 22 d’abril de 1474 (ACB, vol. 846, fol. 23r; cf. MENOTTI, 1917: 176, i DE ROO, 1924: I, 97-98). Apareix amb una certa regularitat a les sessions capitulars i és nomenat sagristà d’aquesta catedral (1485 i 1497), on encara el documentem el 1507 (ACB, Resolucions capitulars, 1343-1507, fol. 134r-v; vol. 850, fol. 27r, 46r; vol. 854, fol. 29r).

⁸⁷ RIUS I SERRA (1927: 228) es refereix a un Miquel de Borja clergue, parent i servidor de Calixt III els anys 1455-1458, però, segons NAVARRO SORNÍ (2005: 522; cf. DE ROO, 1924: I, 104-105), es mesclen dades de dos personatges diferents, un cavaller i un clergue, aquest menor el 1455. No sabem si hi ha cap relació entre el primer i el que apareix als manuals de la seu com a donzell el 1442, quan actua com a testimoni i procurador “nobilis Jacobi de Cardona, canonicus ecclesie Barcinone” i ardiaca del Vallès; Cardona no prendrà possessió de la canongia fins un any després, en un acte en què Miquel de Borja és substituït per Garcia de Borja, prevere beneficiat de la seu barcelonina el 1446 (ACB, vol. 833, s. n., 19 de març de 1442 i 15 d’abril de 1443; sobre Garcia vegeu també vol. 835, fol. 30r). Aquest Miquel de Borja és el mateix donzell de la casa de Jaume de Cardona, ara bisbe de Vic, documentat a Montpeller el 1454 a l’arxiu del marquès de Barberà (Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, sign. 1-46-42, [B-13]).

feritas illum absorbeat vigilis, more pastoris, cum omni solercia vaccare nos convenit et quibus possumus mediis ad proteccionem et defencionem vere fidei cunctorum fidelium mentes non solum inducere, verum etiam quod, instante temporis necessitate, quo sevis-
sima turchorum rabies tantas intulit christicolis strages, dampna pariter et jacturas, ut illorum canina rabies reprimatur, repetitis litteris et nunciis excitare ne sanctum detur canibus et orthodoxe fidei dignitas ad extremam peccatis procurantibus deveniat servitutum. Sane licet superioribus annis, dum minori fungeremur officio, frequentibus litteris et advisamentis⁸⁸ certissimis, etiam cum facti evidencia, acciperemus Mahumetum, turchorum principem, christiane religionis infentissimum hostem, inexplebili dominandi cupiditate, suas vires ad interemptionem credencium augere cotidie et in ea continuo periculosius graviora temptare, quod, etsi maximam cordi nostro molestiam aferret, nunc tamen non solum coniecturis et scriptis, sed verisimilis⁸⁹ nunciis, notorietate quoque et ampliori facti evidencia super hiis certiores efecti, gravius inde cum de ipso grege nobis commisso coram Altissimo simus reddituri rationem, premimur et angimur, ac dum etiam illud calamitosum insule Euboye⁹⁰ et civitatis Nigropontis excidium illarumque eversionem ac sue tyrannidi deflendam subiectionem, necnon christicolarum utriusque sexus lamentabilem stragem pensitamus ac animo revolvimus ea que proximis efluxis diebus in dominiis carissimi in Christo filii nostri Ffrederici, romanorum imperatoris semper augusti, partibus Ytalie propinquis aliisque locis infra metas eiusdem Ytalie inhumaniter perpetravit et perpetrare non desinit, vix a fletu continere possumus et, quod vehemens cordis nostri viscera penetrat, scimus et profecto cognoscimus ipsorum turchorum principem, iis non contentum, jugiter vires congregare et suos potentatus ac bellorum acies ingentesque exercitus terra marique parare ut omnia regna et catholi(ca) dominia passim sua inexplebili sacietate eius et truculenti⁹¹ dicioni subicere. Unde cum vires nostre ad reprimendum ipsorum turchorum nephandissimos impetus huiusmodi ne amplius invalescant ac christianum –quem se sitire dicunt– efundant sanguinem, regna, civitates et dominia catholicam fidem profitencia sue servitutis iugo ut affolent, subigant sanctorumque imagines deleant, loca sacre religioni dedicata profanent et Mahumeti dampnatam legem, catholica fide quam omnes in sacramento regenerationis⁹² babtismate devovimus sprete,⁹³ colere compellant minime, quod cum gravidi cordis amaritudine referimus sufficiant, cogimur, ex debito pastoralis officii nobis ab alto hoc periculoso tempore quo premissa ante oculos cernimus comissi, ea cunctis catholicis regibus, principibus, potentatibus et dominiis, ne ignoranciam conniventibus oculis pretendant, reserare⁹⁴ eosque excitare. Et cum nos, qui etiam in principio assumptionis nostre ad summi apostolatus apicem statuimus expeditionem adversus eosdem inmanes turchos ordinare,

⁸⁸ Ms.: “ad jnsanientis”.

⁸⁹ Sic al ms.

⁹⁰ Ms.: “Emboye”.

⁹¹ Ms.: “ermiculente”.

⁹² Al marge, corregit de “religionis” al text.

⁹³ Ms.: “sprete”.

⁹⁴ Al marge, corregit de “reservare” al text.

reges, principes, potentatus et dominia convocare eosque ac singulis qui christianum nomen profitentur ad reprimendum ipsorum turchorum insolencias ac eorum ferocitati, ne similiter in sparso sanguine glorientur, obviandum hortari, non valeamus ad singula ubicumque necessarium foret loca progredi, quamplures de latere legatos, de venerabilium fratrum nostrorum sancte romane Ecclesie cardinalium consilio, ut eminentes necessitates et efectos nostros significant, nuncient et intiment ac ea que presentes acturi essemus expleant ad diversa regna et [229rb] dominia illorumque reges, principes et dominos duximus destinandos. Igitur fraternitatem tuam, in magnis expertam et arduis comprobata negociis, de cuius probitate, sciencia, morum elegancia, maturitate consilii et aliis grandis virtutum donis quibus illorum largitor Dominus eandem multipliciter insignivit, fiduciam sumimus in Domino specialem ac indubie speramus quod actus tuos, Altissimo favente, cuncta feliciter et votive dirigentur ad regna Hispaniarum et ceteras earumdem Hispaniarum ac illis adiecentes partes et insulas, nostrum et apostolice sedis legatum de latere presencialiter destinemus, et fructus quos inde futuros expectamus eveniant. Omnibus Christi fidelibus utriusque sexus ac cuiuscumque status, gradus, conditionis, ordinis aut professioni<bu>s existant, qui ad hoc sanctum opus in terminis tue legationis auctoritate tua constituendis aut per te deputandis personis, modis et formis quibus tibi videbitur, singule persone que inferius designantur, videlicet super illustres, ut puta reges, regine, viginti, et eorumdem regum⁹⁵ filii et filie, duodecim; archiepiscopi vero et episcopi ac illustres persone, si principes, duces, marchiones, comites, vicecomites et provinciarum prefecti et quarumcumque miliciarum generales magistri, octo; necnon eorumdem principum, ducum, marchionum, comitum, vicecomitum et provinciarum prefectorum uxores, filii et filie, quinque; abbates autem et barones, quinque, ac dictorum baronum uxores, filii et filie, tres; monasteriorum vero per priores solitorum gubernari aut prioratum secularium et collegiatarum ecclesiarum priores et in dignitate ecclesiastica constitute persone ecclesiastice seculares vel ordinum quorumcumque regulares et cathedralium eciam metropolitanarum ecclesiarum canonici ac milites et domini locorum, necnon eciam militarium fratres seu preceptores, eorumdem militum et locorum dominorum uxores, filii et filie, tres; ceterum vero inferioris gradus, status, ordinis vel conditionis ecclesiastice vel seculares persone, duos florenos auri Aragonie vel eorum verum valorem, hinc ad biennium a datis presencium computandum contribuerint et posuerint vel solverint cum effectu, auctoritate omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli ac eciam de plenitudine potestatis celitus nobis date plenissimam omnium peccatorum suorum remissionem et veram indulgenciam, qualis per predecessores nostros dari consuevit proficiscentibus in subsidium Terre Sancte et qualis in anno jubileo populo christiano per eosdem predecessores concessa est, semel in vita vel in mortis articulo, prout fideles⁹⁶ ipsi magis voluerint, vel si subvencionem predictam prefati fideles contribuerint duplicatam in vita et in mortis articulo, concedimus pariter et donamus, confidentes in verbo illius qui est summa veritas et qui non potest mentiri, qui dixit: “Quodcumque sol-

⁹⁵ Al marge.

⁹⁶ A continuació, expuntuat: “prefati remissionis huiusmodi capaces efficiantur”.

veris super terram erit solutum in celis”.⁹⁷ Et nichilominus, ut fideles prefati remissionis huiusmodi capaces efficiantur quandocumque eis placuerit, quemcumque presbiterum secularem vel regularem in eorum possint eligere confessorem, qui, confessionibus⁹⁸ eorum diligenter auditis, ipsos fideles pro commissis per eos peccatis, criminibus, excessibus et delictis quibuscumque ac ab omnibus et singulis excommunicationis sententiis, censuris et penis ecclesiasticis in eosdem fideles a jure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, eciam si talis essent propter que sedes apostolica ex quavis causa esset merito consulenda, preterquam si in vita dictam plenissimam remissionem ipsi fideles consequi desiderant presbiterii, ofense personalis in arciepiscopum, episcopum vel abbatem, falsificationis litterarum apostolicarum seu delacionis armorum seu aliorum prohibitorum ad partes infidelium; si vero in mortis articulo dicti fideles constituti eandem remissionem consequi desiderant pro commissis per eos –ut prefertur– criminibus, excessibus et delictis quibuscumque a⁹⁹ sententiis, censuris et penis ecclesiasticis prefatis, etiam si talia similiter essent propter que sedes predicta esset merito consulenda, debitam absolutio- nem impendere ac eandem plenissimam [re]missionem et indulgenciam –ut prefertur– concedere et elargiri valeant tenore presencium licenciam concedimus et facultatem. Volumus insuper quod persone recipientes huiusmodi plenissimam remissionem et indulgenciam ad faciendum novam confessionem de peccatis que alias rite confessi et de quibus vero absoluti fuerint, iterum confiteri ad consequendam dictam plenissimam remissionem et indulgenciam minime teneantur, quodque Christi fideles predicti qui plenissimam [229va] remissionem et indulgenciam huiusmodi in mortis articulo elegerint, si forsan infirmitate aut alio quovis casu usu lingue privati fuerint, eandem remissionem consequantur in statu vere penitencie decedentes ac si de omnibus et singulis peccatis, criminibus et delictis suis vere confessi et absoluti fuissent. Ceterum, hanc nostre liberalitatis¹⁰⁰ graciosam ampliantes, volumus indulgenciam et remissionem plenissimam peccatorum huiusmodi ad animas in purgatorio existentes se extendere quibus fideles eandem remissionem¹⁰¹ accipientes ex merito passionis Christi et sanctorum atque concessione nostra voluerint prout possunt sufragari, ita tamen quod pro singulis eorum predictam peccuniarum sumam juxta qualitates personarum earumdem –ut premissum est– in subsidium huius sancte expeditionis contra infideles solvere teneantur. Et insuper eidem fraternitati tue, in singulis civitatibus et locis notabilibus infra limites dicte tue legationis consistentibus, ad hoc ipsum opus assumendi et deputandi idoneos verbi Dei predicatorum religiosos quorumcumque ordinum, eciam mendicantium et exemptorum, et seculares Deum timentes et huic negocio affectos eisque et cuilibet ipsorum, sub excommunicationis late sentencie pena, iniungendi et man[dandi] ut remissionem et indulgenciam predictam, eciam juxta huiusmodi [volun]tatis, decreti et nostre concessionis predicto-

⁹⁷ Mt 16,19.

⁹⁸ A continuació, ratllat: “auditis”.

⁹⁹ Interlineat.

¹⁰⁰ Ms.: “liberilitatis”.

¹⁰¹ “consequantur ... remissionem” al marge superior.

rum tenorem, populis fideliter publicent et declarent ac eos ad contribuendum huic sancte operi inducant et ortentur; preterea¹⁰² subsidiis et contributionibus ad hoc ipsum expeditionis opus colligendis et conservandis huiusmodi truncos seu capsas clausuris et clavibus diversis bene munitas in ecclesiis et locis oportunis fieri et constitui faciendi ac etiam custodes clavium fideles et aptos aut personas seculares seu quorumvis ordinum, etiam mendicantium et exemptorum, regulares cum modis et formis que tibi videbuntur, pro subsidiis predictis colligendis etiam deputandi, ita tamen quod si pro subsidiis et contributionibus predictis in truncis seu capsis –ut prefertur– ponendis custodes deputentur, unus ex eis ecclesiasticus sit et alteram dictarum clavium teneat, quodque pecunie remissionis huiusmodi tam sancti operis predicti convertende nulli, nisi de expresso eiusdem fraternitatis tue consensu pariter et assensu, sub censuris ecclesiasticis ac nostre maledictionis, necnon aliis de quibus tibi videbitur penis, per custodes aut personas huiusmodi dari aut consignari possint statuendi, ordinandi et mandandi; necnon quemcumque ex predictis ac aliis etiam tibi concessuris facultatum litteris forsitan oritura dubia per ipsum declarandi ipsarumque literarum clausulas sensus, et si quid in eis ambiguitatis emerit, iuxta datam tibi a Domino prudentiam vice nostra interpretandi quociens opus fuerit; preterea contradictores quoslibet et rebelles seu tam pium, meritorium et necessarium opus perturbantes aut impediens, cuiusvis excelencie, dignitatis, status, gradus, ordinis vel condicionis fuerint, per censuras ecclesiasticas et alia oportuna juris remedia, appellatione postposita, compescendi et ad hoc, si opus fuerit, auxilium brachii secularis invocandi; omnia denique alia et singula ad hoc salutare negotium necessaria seu quomodolibet opportuna, etiam si talia forent que mandatum exigerent speciale et in generali commissione non caderent, gerendi, faciendi, disponendi, exercendi, statuendi, ordinandi, mandandi et exequendi plenam et liberam, eadem auctoritate apostolica, tenore presencium concedimus facultatem. Habituri insuper ratas et gratas singulas sententias, censuras et penas quas rite tuleris seu statueris in rebelles faciemusque illas, auctore Domino, usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari. Et ut ex remissione et indulgentia huiusmodi maiora subsidia ad necessitates religionis et fidei christiane pro tempore incumbentes necessaria proveniant, eidem fraternitati tue, ut omnes et singulas facultates tam per nos quam per eosdem predecessores nostros romanos pontifices, vigore quarumcumque nostrarum aut dictorum predecessorum literarum seu aliter qualitercumque, quibuscumque tam Trinitatis et redemptionis captivorum quam Beate Marie de Mercede captivorum ordinibus ac Sancti Anthonii Vianensis et Sancti Spiritus in Saxia de Urbe, necnon Sancti Johannis Jherusalem hospitalibus ac quibuscumque fraternitatibus et s[ocietati]bus quam quibusvis personis cuiuscumque ordinis, status vel conditionis existant infra limites tue legationis consistentibus concessas, prete[xtu ipsarum] facultatum [eisdem] ordinibus et hospitalibus ac personis predictis [...] p[eccuni]arum sumam in prefatis facultatum litteris expressam et designatam solvendo, quemcumque presbiterum secularem vel regularem in eorum possint eligere confessorem qui, confessionibus eorum diligenter auditis, solventes huiusmodi a quibusvis

¹⁰² A continuació, ratllat: “que”.

peccatis, criminibus, excessibus et delictis, etiam si talia essent propter que dicta sedes esset merito consulenda, penitentiam salutarem iniungere [229vb] et absolutionem impendere valeat conceditur, et quarum facultatum litterarum tenores ac si a¹⁰³ presentibus specificè ac de verbo ad verbum insererentur pro expressis haberi volumus, durante eodem bienno, illas omnes deleas vel eas de quibus tibi videbitur dicta auctoritate apostolica suspendere possis et valeas, tenore presencium huiusmodi litterarum eciam facultatem concedimus ac omnimodam potestatem, non obstantibus privilegiis, exempcionibus, indultis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, etiam dictarum facultatum sub quacumque forma ac expressione verborum quibusvis concessis, eciam de illis eorumque totis tenoribus de verbo ad verbum quo ad illorum derogatione plena et expressa mencio esset habenda, ceterisque contrariis quibuscumque aut si a quibus comuniter vel divisim a predicta sit sede indultum, quod interdicti, suspendi vel¹⁰⁴ excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mencionem. Volumus autem quod transumpt<i>o presencium litterarum, manu alicuius notarii publici subscripto et appensione sigilli tui¹⁰⁵ communito, ubique fides plena et indubia adhibeatur. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo primo, duodecimo kalendas aprilis, pontificatus nostri anno primo.

Sixtus papa quartus.

SIGLES

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.
 ACB: Arxiu Capitular de Barcelona.
 ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona.
 AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.
 ASV: Archivio Segreto Vaticano.
 BC: Biblioteca de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- AMMANNATI, 1997: Iacopo AMMANNATI PICCOLOMINI, *Lettere (1444-1479)*, III, a cura de Paolo Cherubini, Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1997.
 AYMERICH, 1760: Mateu AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum barcinonensium*, Barcelona: Joan Nadal, 1760.
 CALMETTE, 1903: Joseph CALMETTE, *Louis XI, Jean II et la révolution catalane (1461-1473)*, Tolosa: Édouard Privat, 1903.

¹⁰³ Interlineat.

¹⁰⁴ Interlineat.

¹⁰⁵ A continuació, ratllat: "que".

- CARBONELL, 1864-1865: *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, 2 vol., a cura de Manuel de Bofarull, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1864-1865.
- CARBONELL, 1988: *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*, a cura de Mariàngela Vila-llonga, Barcelona: Associació de Bibliòfils, 1988.
- Catálogo, 1953: *Catálogo de la documentación de la Cancillería regia de Pedro de Portugal (1464-1466)*, 2 vol., pròleg de Jesús Ernest Martínez Ferrando, Madrid: Dirección General de Arhivos y Bibliotecas, 1953.
- Catálogo, 1997-2002: *Catálogo de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Salamanca*, 2 vol., a cura d'Óscar Lilao Franca, Carmen Castrillo González *et alii*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 1997-2002.
- CIFUENTES, 2006: Lluís CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i al Renaixement*, Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma: Universitat de les Illes Balears, 2006 (2a ed.).
- CLARKE, 2009: P. D. CLARKE, "Between Avignon and Rome: minor penitentiaries at the papal Curia in the thirteenth and fourteenth centuries", *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, 63/2 (2009), p. 455-510.
- DE ROO, 1924: Pieter DE ROO, *Material for a History of Pope Alexander VI, his relatives and his time*, 5 vol., Bruges: Desclée de Brouwer & Company, 1924.
- Dietaris, 1994: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I, a cura de Josep Maria Sans i Travé *et alii*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994.
- Diplomatari Borja, 2002-2007: *Diplomatari Borja*, 1-4, dirigit per Miquel Batllori i Carlos López Rodríguez, València: Edicions Tres i Quatre; Institut Internacional d'Estudis Borgians, 2002-2007.
- DURAN; TOLDRÀ *et alii*, 2003: Eulàlia DURAN (dir.); Maria TOLDRÀ (coord.) *et alii*, *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, III, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Institut Joan Lluís Vives, 2003.
- Epistolari, 1977-1978: *Epistolari del Renaixement*, 2 vol., a cura de Max Cahner, València: Albatros, 1977.
- ESCARTÍ, 2000: Vicent Josep ESCARTÍ, "El cardenal Roderic de Borja en Valencia (1472-1473). Representación social y poder", dins *El hogar de los Borja*, València: Consorci de Museus de la Generalitat Valenciana, 2000, p. 109-123.
- FÀBREGA I GRAU, 1988: Àngel FÀBREGA I GRAU, "Els 'privilegis pontificis' del temps del Cisma a l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona", dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, II, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1988, p. 411-427.
- FERNÁNDEZ ALONSO, 1953: Justo FERNÁNDEZ ALONSO, "Don Francisco des Prats, primer nuncio permanente en España (1492-1503)", *Anthologica Anua*, 1 (1953), p. 67-154.
- FERNÁNDEZ ALONSO, 1963: Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *Legaciones y nunciaturas en España de 1466 a 1521*, I: 1466-1486, Roma: Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1963.

- FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA, 2005: Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA, *Alejandro VI y los Reyes Católicos. Relaciones político-eclesiásticas (1492-1503)*, Roma: Edizioni Università della Santa Croce, 2005.
- FERRER MALLOL, 1998: Maria Teresa FERRER MALLOL, “Després de la mort. L’actuació d’algunes marmessories a través d’un manual del notari barceloní Nicolau de Mediona (1437-1438)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71 (1998), p. 281-325.
- FINESTRES, 1756: Jaume FINESTRES, *Historia de el real monasterio de Poblet*, IV, Cervera: Manuel Ibarra, 1756.
- FITA, 1873: Fidel FITA, *Los reys de Aragón y la seu de Girona desde l’any 1462 fins al 1482. Col·lecció de actes capitulars escrites per lo doctor Andreu Alfonsello, vicari general de Girona*, Barcelona: Estampa Catalana de L. Obradors i P. Sulé, 1873 (2a ed.).
- FITA, 1891: Fidel FITA, “Cartas inéditas de D. Arnaldo Descós en la colección Pascual”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 19 (1891), p. 377-446.
- FONSECA, 1992: Luis Adão DA FONSECA, “Las rentas eclesiásticas y los fondos de la capilla real durante el gobierno del condestable don Pedro de Portugal como ‘rey intruso’ de Aragón (1464-1466)”, *Medievalia*, 10 [Estudios dedicados al profesor Frederic Udina i Martorell, IV] (1992), p. 11-40.
- GOÑI GAZTAMBIDE, 1958: José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de la Bula de la Cruzada en España*, Vitoria: Editorial del Seminario, 1958.
- HILLGARTH, 1991: J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vol., París: Éditions du CNRS, 1991.
- KAEPPELI, 1970-1993: Thomas KAEPPELI, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, 4 vol., Roma: ad S. Sabinae, 1970-1993.
- LANG, 1907: Alois LANG, “Beiträge zur Geschichte der apostolischen Pönitentiare im 13. und 14. Jahrhundert”, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, VII. *Ergänzungsband* (1907), p. 20-43.
- MADURELL, 1960: Josep M. MADURELL, “Códices miniados”, *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens. Erste Reihe*, 16 (1960), p. 85-114.
- MADURELL, 1962-1965: Josep M. MADURELL, “La escuela de Ramón Llull de Barcelona; sus alumnos, lectores y protectores”, *Estudios Lulianos*, 6 (1962), p. 187-209; 8 (1964), p. 93-117, 229-235; 9 (1965), p. 93-103.
- MARTÍNEZ FERRANDO, 1942: Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Tragedia del insigne condestable don Pedro de Portugal*, Madrid: CSIC, 1942.
- MENOTTI, 1917: Mario MENOTTI, *Documenti inediti sulla famiglia e la corte di Alessandro VI*, Roma: Tipografia dell’Unione Editrice, 1917.
- MORÁN MARTÍN, 2002: Remedios MORÁN MARTÍN, “Representaciones religiosas. Aspectos jurídicos de la festividad del Corpus Christi (siglos XIII-XVIII)”, dins Fernando MARTÍNEZ GIL; Gerardo FERNÁNDEZ JUÁREZ (ed.), *La fiesta del Corpus Christi*, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2002, p. 67-89.

- NAVARRO SORNÍ, 2003: Miguel NAVARRO SORNÍ, *Calixto III Borja y Alfonso el Magnánimo frente a la Cruzada*, València: Ajuntament de València, 2003.
- NAVARRO SORNÍ, 2005: Miguel NAVARRO SORNÍ, *Alfonso de Borja, papa Calixto III en la perspectiva de sus relaciones con Alfonso del Magnánimo*, València: Institució Alfons el Magnànim, 2005.
- PARISI, 2006-2007: Ivan PARISI, “La famiglia Escrivà parente dei Borgia: Àngel Escrivà, figlio del maestro rationale del regno di Valencia, compagno di studi di Cesare e Giovanni Borgia” [en línia], *Revista Borja. Revista de l'IEEB*, 1 (2006-2007), p. 103-119. [<http://www.elsborja.org/revista.php>]
- Poemes catalans*, 1997: *Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble*, edició i estudi d'Isabel de Riquer i Permanyer, Barcelona: Universitat de Barcelona; Eumo Editorial, 1997.
- PONS ALÓS; CÁRCEL ORTÍ, 2005: Vicent PONS ALÓS; Milagros CÁRCEL ORTÍ, “Los canónigos de la catedral de Valencia (1375-1520). Aproximación a su prosopografía”, *Anuario de Estudios Medievales*, 35/2 (2005), p. 907-950.
- Processos*, 1984: *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, a cura de J. M. Martí i Bonet, L. Niqui i Puigvert i F. Miquel i Mascort, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984.
- PSEUDO-ALBERT EL GRAN, 1474: PSEUDO-ALBERT EL GRAN, *Liber de laudibus gloriosissimae Dei genitricis Mariae semper virginis*, Basilea: Michael Wenssler, 1474.
- QUADRADO, 1892: Josep M. QUADRADO, “Arnaldo Descors y Fray Bernal Boyl. Ilustraciones biográficas, políticas y literarias”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 20 (1892), p. 113-123.
- RIUS I SERRA, 1927: Josep RIUS I SERRA, “Catalanes y aragoneses en la corte de Calixto III”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, III (1927), p. 193-330.
- RIUS I SERRA, 1948-1958: Josep RIUS I SERRA, *Regesto ibérico de Calixto III*, 2 vol., Barcelona: CSIC, 1948-1958.
- SAFONT, 1992: Jaume SAFONT, *Dietari o Llibre de jornades (1411-1484)*, a cura de Josep M. Sans i Travé, Barcelona: Fundació Noguera, 1992.
- SANABRE, 1947: Josep SANABRE, *El Archivo Diocesano*, Barcelona: Fidel Rodríguez, 1947.
- SANCHIS SIVERA, 1924: Josep SANCHIS SIVERA, “El cardenal Rodrigo de Borja en Valencia”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, LXXXIV (1924), p. 120-164.
- SETTON, 1976: Kenneth M. SETTON, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, II: *The Fifteenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1976.
- TORRES I FERRER, 1997: Mª Jesús TORRES I FERRER, “La catedral de Barcelona y la guerra civil catalana (1462-1472)”, *Medievalismo*, 7 (1997), p. 99-138.
- VILLANUEVA, 1851: Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, XVIII, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.